

ВИДИ ПРАЦІ ЯК МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Створення нової моделі правового регулювання праці в Україні в сучасний період обумовлений існуючою суспільною організацією праці. А суспільна організація праці базується на багатогранності економічних зв'язків робочої сили з факторами виробництва. Один з цих видів здійснення праці в суспільному виробництві виступає вольовим проявом економічного зв'язку робочої сили з факторами виробництва. В цьому випадку особа здійснює свою працю за допомогою своїх же засобів виробництва, у формуванні котрих вона бере участь своїм майном. Такого роду економічний зв'язок виробничих сил закономірно породжує самоорганізацію власної праці, його самоуправління, а також самостійне привласнення результатів своєї праці (Ст. 1, 3 Закону України "Про підприємництво") [1]. Інший вид здійснення праці в суспільному виробництві виступає як вільне розпорядження своєю здатністю до праці (Ст.43 Конституції України). Вільно розпоряджатися своєю здатністю до праці без власних засобів виробництва можливо тільки на ринку робочої сили. Тому вольовим проявом поєднання виробничих сил для виробництва виступає найм робочої сили роботодавцем на підприємствах, що ним створюються. Звісно, що управління та організацію праці найманих працівників здійснює роботодавець, оскільки він, у першу чергу зацікавлений у кінцевому результаті праці, та прибутку підприємства, складовою частиною якого є результат праці найманих працівників.

В умовах глобального відокремлення засобів виробництва від робочої сили відносини найму набувають соціально-значимий характер і потребують нормативно-правового регулювання [5, с.19]. І тут основною проблемою є визначення співвідношення меж договірної та нормативно-правового регулювання трудових відносин, які опосередковують найм робочої сили.

Перший вид здійснення праці охоплює декілька різновидів, кожному з яких властиві певні відмінності у способах регулювання трудової діяльності. Визнаними легально різновидностями праці є: праця членів кооперативу, приватна праця, праця учасників господарських товариств.

Кожному із цих різновидів праці властива своя специфіка, особливості, які знаходять своє вираження та закріплення в спеціальних нормативних актах. У зв'язку з цим існує не тільки теоретична, але й практична потреба у виявленні як загальних суттєвих рис, що властиві всім різновидам цього виду праці, так і специфічних для кожного окремого її різновиду.

Це уявляється можливим здійснити лише при всесторонньому аналізі причин виникнення вольових, юридичних зв'язків учасників різних господарських суб'єктів, які повинні опосередковувати єдиний для них економічний зв'язок факторів виробництва з робочою силою.

Ступінь наукової розробки проблеми. Підкреслимо, що зазначені проблеми були предметом дослідження багатьох як російських, так і вітчизняних видатних учених: Л.С.Талія, Г.Ф.Шершеневича, Н.Г.Александрова, Ю.К.Толстого, Л.Я.Гинцбурга, А.С.Пашкова, В.І.Никитинського, Р.З.Лівшиця, Р.І.Кондратьєва, В.І.Прокопенка, О.І.Процевського.

Однак дані дослідження проводились в умовах, коли суспільну організацію праці складав соціалістичний тип поєднання робочої сили з факторами виробництва. До того ж учені, які працювали у сфері цивільного права, розглядали їх винятково з позиції майнових відносин, а у сфері трудового права – лише трудових. Разом з тим варто зазначити, що форми концентрації виробничого капіталу виступають передумовою існування відповідних видів здійснення, реалізації праці, в котрих у першу чергу проявляється ступінь відокремленості робочої сили від засобів виробництва. А чим більше проявляється ступінь відокремленості, тим вужча сфера саморегулювання праці і тим більша потреба в його правовому регулюванні.

Мета статті. Автор ставить перед собою завдання шляхом зіставлення видів праці в сучасному виробництві визначити сферу нормативно-правового регулювання праці, показати співвідношення приватно-правового і публічно-правового способів регулювання відносин трудового найму, проаналізувати зв'язок сучасних

форм концентрації капіталу з видами праці в суспільному виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії людства види праці були багатогранні, оскільки безпосередньо обумовлювались досягнутим рівнем розвитку виробничих сил і відповідно, досягнутому рівню соціально-економічних відносин. Тобто вид праці є нічим іншим, як проявом відповідного способу, типу зв'язку виробничих сил, що виникають у процесі виробництва. Саме спосіб поєднання робочої сили із засобами виробництва детермінує як характер організації й управління працею з однієї сторони, - так і характер присвоєння результатів праці - з іншої. В результаті цієї причини підневільна, кріпосна праця зосталася в минулому, а адекватно відображаючи сучасні виробничі відносини, види праці отримали загальне поширення і легальне закріплення. Свобода обміну "заставила вважати контакти між рівними більш природнім видом людського спілкування, ніж ієрархічну систему" [11, с.46].

Так, проявом економічного зв'язку виробничих сил є праця, заснована на вільному використанні людиною своїх здібностей та свого майна для підприємницької та іншої не забороненої законом діяльності. Характерними ознаками цього виду праці виступають: самоорганізація трудового процесу; самоуправління своєю працею; самостійне привласнення результатів своєї праці. Це цілком закономірно, оскільки вільне використання людиною своїх трудових здібностей і свого майна для свого ж виробництва неможливо без власної організації трудового процесу та самостійного управління працею. Привласнення результатів своєї праці носить самостійний характер, оскільки засоби виробництва не відокремлені від працівників. Причому зазначимо, що при індивідуальній праці організація, привласнення результатів праці здійснюється працівником індивідуально, а при колективній праці (в кооперативі, господарському товаристві) за погодженням між працюючими власниками.

Розподіл результатів праці між роботодавцем і працівниками зумовлений відокремленням існуванням виробничих сил, які поєднуються тільки для виробництва. Договірний же характер розподілу зумовлюється свободою трудового найму. Нормативний компонент договірного розподілу викликаний тим, що держава встановлює мінімальний розмір оплати праці найманих працівників. До того ж представниками працівників

і роботодавців (при укладенні генеральної угоди - Уряду) укладаються тарифні угоди (генеральні, галузеві, регіональні), на рівні підприємства приймаються локальні правові акти, що регулюють оплату праці найманих працівників.

Говорячи про дані види праці, можна зазначити таке: суттєві ознаки першого виду праці вказують, що цей вид праці самоврегульований - він здійснюється і регламентується відповідно до волі та влади самого працівника; другий вид праці - праця за наймом породжує суспільно-трудові відносини, котрі потребують нормативно-правового регулювання. Дані поняття відображають суттєві риси, властивості видів праці - як базової моделі правового регулювання трудових відносин, виходячи із характеру економічного зв'язку робочої сили з факторами виробництва. У літературі використовуються й інші поняття, наприклад, самостійна і несамостійна праця [4, с.32-34; 8, с.32]. Уявляється, що дані поняття відображають у певній мірі характер економічного зв'язку виробничих сил, але крізь призму управління працею та її організації. Разом з тим характер організації та управління працею безспірно є суттєвою ознакою, але тільки однією із трьох суттєвих ознак того чи іншого виду праці.

Розглядаючи питання про види праці, неможливо не помітити дві обставини: при всіх поширених способах виробництва завжди була присутня саморегулююча (індивідуальна) праця у вигляді приватної. По-друге, в сучасних економіко-розвинутих країнах домінує здійснення праці за наймом. Причому, чим вище рівень економічного розвитку країни, тим більша частина сукупного продукту виробляється на основі найманої праці [9, с.142]. Але це не виключає можливості застосування саморегулюючої праці. При цьому постає запитання: чому саморегулююча праця існувала і продовжує існувати до цих пір, і чому саме тільки вона одна легально співіснує в наш час з домінуючим здійсненням праці за наймом?

Відповіді на поставлені запитання дали дослідники минулого століття: держава являє ту форму суспільства, в котрій люди, які відносяться до економічно, і як наслідок політично пануючого класу, реалізують свої загальні інтереси і в якій усе громадянське суспільство даної епохи знаходить концентрований вираз [6, с.11].

Говорячи інакше, немає рабовласницьких, феодальних, виробничих відносин, немає економічно і політично пануючих рабовласників і феодалів, - немає їх волі, закріпленої в законах. І з

цим тяжко не погодитись при будь-якому погляді на природу права [2, с.83-84; 7, с.11]. Разом з тим саморегулююча праця була присутня за всіх форм виробничих відносин.

Сам процес розвитку виробничих відносин – це процес створення оптимальної форми реалізації соціально-економічних інтересів учасників конкретного способу виробництва. Інтереси ж можуть проявлятися тільки через волю людини. Тому природно, що з правом пов'язується міра поведінки, яка здатна реалізувати безпосередньо інтереси учасників виробничих відносин.

На відміну від економічного зв'язку, котрий виступає проявом певного рівня розвитку виробничих сил суспільства, правовий зв'язок, як вольове відображення економічного, можна встановити примусовою силою держави. Саме в такий спосіб у регулятивній функції держави знаходить своє відображення класова структура суспільства, а в праві – його класова природа.

Призначення ж права як суспільного регулятора полягає в установленні та використанні єдиних вольових критеріїв визнання та захисту економічних інтересів учасників суспільно-виробничих відносин.

Саме розвиток виробничих відносин суспільства базується на поділі праці як умови підвищення продуктивності та якості праці [3, с.52]. Саме глибокий і економічно доцільний поділ праці у виробництві призводить до диференціації підприємств на великі, середні і малі та слугує формуванню специфічних виробничих комплексів, де взаємно доповнюють один одного виробництва, що засновані на найманій та саморегулюючій праці. Отже, сучасні тенденції природного поділу праці у виробництві та в суспільних відносинах слугують розширенню сфери застосування найманої праці, і, передусім, за рахунок розвитку правових форм приватної власності: починаючи від кооперативної до акціонерної, а також державної, комунальної та ін., реалізація котрих можлива лише на підставі застосування найманої праці.

З іншого боку, в способах концентрації капіталу також пройшли суттєві зміни. Маються на увазі, передусім, кооперативні, акціонерні та інші вільні форми (способи) концентрації капіталу – його вільне та відкрите переміщення шляхом фондових, товарних, валютних бірж не тільки з одного підприємства на інше, а й за різними галузями промисловості, причому у відповідно короткі строки. Сучасні способи концентрації капіталу, зумовлені в більшій мірі елементами само-

організації суспільного виробництва і, особливо, розвитком виробничих сил, та, безумовно, крім того всього, мають і соціально-політичне значення. У зв'язку з цим ми спеціально не оперуємо таким поняттям, як “усуспільнення засобів виробництва”, а використовуємо поняття “концентрація капіталу”, саме для того, щоб виключити елемент політекономічної характеристики цього явища. Хоча повністю усунути цей момент у ході проведеного дослідження навряд чи здається можливим. Наприклад, неможливо обійти поза увагою таку форму власності, як державну, котру ще зовсім недавно прийнято було називати вищою формою усуспільнення засобів виробництва.

Разом з тим для дослідження даного питання важливі не стільки способи усуспільнення, скільки функціональне призначення державної форми власності в сучасному суспільному виробництві. Оскільки державна форма власності на засоби виробництва виступає результатом збору податків, різних видів платежів з населення тощо, то вона повинна за своєю суттю, призначенням слугувати потребам суспільства і держави. В одних випадках ці потреби пов'язані з обороною країни, охороною її інтересів, в інших випадках потреби суспільства викликають необхідність існування окремих видів виробництва товарів і послуг. Стягуючи шляхом податків і зборів з населення та недержавних підприємств частину доходу, держава отримує у свою власність засоби, необхідні для задоволення виробничих потреб як усього суспільства, так і держави як організаційно-управлінської структури цього суспільства, що виступає в якості учасника трудових відносин – роботодавця та в якості законодавця.

Підводячи висновок вище викладеного, нам уявляється важливим шляхом висновків проаналізувати зв'язок сучасних форм концентрації капіталу з видами праці в суспільному виробництві, а також вплив цього зв'язку на правове опосередкування всіх видів здійснення праці.

Висновок перший. Саморегулююча праця і праця за наймом як види праці знайшли своє реальне утвердження і поширення в сучасному суспільному виробництві.

Саморегулююча праця охоплює декілька різновидів (праця членів кооперативу, праця учасників господарських товариств, приватна праця), що безпосередньо зумовлено формами концентрації приватного капіталу. Тобто кожен із різновидів саморегулюючої праці відповідає конкретно легально визнаній формі концентрації приватного капіталу. Кожному різновиду саморе-

гулюючої праці властиві тільки йому конкретні засоби, методи організації та управління працею, а також розподіл її результатів.

Висновок другий. На відміну від саморегулюючої праці, найманій праці властиве правове регулювання, що поєднує в собі нормативне і договірне правове регулювання. В умовах домінування даного виду праці в суспільному виробництві будь-якої країни держава вимушена втручатися у відносини сторін і визначати в нормативному порядку основні умови здійснення праці за наймом та закріпити мінімальні гарантії у сфері праці. Саме тому воля роботодавця є самостійним джерелом регулятивної діяльності тільки процесу праці працівників, а умови реалізації праці обумовлюються сторонами з урахуванням нормативних вимог. У результаті чого для здійснення відносин трудового найму має важливе значення співвідношення способів правового регулювання: договірного, при якому врахування інтересів найманого працівника і роботодавця досягається безпосереднім узгодженням волі сторін; нормативного, при якому інтереси роботодавця і працівника опосередковуються волею держави. Воля держави виражається в нормативному вигляді та пропонується сторонам в якості певної моделі поведінки.

Договірний спосіб регулювання трудових відносин породжений виражати приватно-правовий спосіб регулювання відносин трудового найму, виступаючи при цьому засобом захисту приватних інтересів сторін трудового договору, з одного боку, та з іншого – обмежувати необгрунтоване втручання держави в соціально-трудові відносини. Нормативний спосіб регулювання трудових відносин повинен відповідати критерію публічності, коли в нормах законодавства про працю виражались би не інтереси тої чи іншої соціальної групи, а соціально-значимі інтереси суспільства.

Висновок третій. При саморегулюючій праці економічні інтереси працівників-учасників формування майнового елемента господарського суб'єкта безпосередньо визначають їх волю при здійсненні праці, включаючи і регулятивну діяльність. При здійсненні праці за наймом воля працівника є передусім об'єктом правової взає-

модії, оскільки трудовий договір може існувати в умовах певної правової регламентації, і лише у випадках встановлення умов договору, що не підлягають правовій регламентації, воля працівника виступає джерелом регулятивної діяльності поряд з волею роботодавця.

Список літератури

1. Закон України "Про підприємництво" від 07.02.1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 1991, №14, ст. 168.
2. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. – М.: Новый Юрист, 1998.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1991.
4. Курс российского трудового права. В 3-х томах. Под ред. С.П. Маврина., А.С. Пашкова Е.Б. Хохлова. Том.1. – Общая часть (Под ред. Е.Б. Хохлова). – СПб, 1996.
5. Лушников А.М. Становление и развитие науки трудового права и науки права социального обеспечения в России. – Ярославль: Издательство Ярославского государственного педагогического университета, 2001.
6. Новгородцев И.И. Лекции по истории философии права. Учения нового времени XVI-XVIII в.в. и XIX в. Издание 2-е. – М., 1912.
7. Общая теория государства и права. Под ред. М.Н.Марченко. Академический курс в 2-х томах. - Т.1. – Москва: Зерцало, 1998.
8. Таль Л.С. Трудовой договор: Цивилистическое исследование. – Ч.1. Общее учение. – Ярославль, 1913.
9. Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты. Под. ред Э.Б. Фрецкеля. – М.: Юрист, 2002.
10. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism. N.Y., 1976. – 146-147 p.
11. Inglehart R. Culture in Advanced Industrial Society. Princeton (NJ), 1990. – 46 p.

Стаття надійшла до редколегії 9.04.2003 р.

N.D. Getmantseva

KINDS OF WORK AS MODELS OF LEGAL REGULATION OF LABOUR RELATIONS

Summary

The article dwells on the analysis of the types of labour in social production in terms of their connection with modern forms of capital concentration.